

УДК 373.5.016.091.3:[930.2:908]

ШИМОН Юрій Юрійович,
*методист навчально-методичного кабінету
методики викладання суспільно-гуманітарних
та художньо-естетичних дисциплін
Закарпатського інституту
післядипломної педагогічної освіти,
відмінник освіти України
Україна, м. Ужгород*

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИКЛАДАННЯ
СУСПІЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН
У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ
(НА ПРИКЛАДІ ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА)**

***Анотація.** У статті розглядаються актуальні питання викладання суспільно-гуманітарних дисциплін у закладах загальної середньої освіти (на прикладі вивчення історичного краєзнавства) Краєзнавство як складова національної суспільствознавчої галузі працює над розвитком краєзнавчого сегменту в шкільній історичній освіті, тому питання історичного краєзнавства були і залишаються актуальними у програмних перспективах.*

Уроки, факультативи з історії рідного краю у закладах загальної середньої освіти області відіграють особливу роль у процесі формування в учнів національної ідентичності й почуття особистої гідності в результаті осмислення соціального та морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії й культури в контексті загальноукраїнського історичного процесу в умовах консолідації української нації, стають джерелом додаткових знань і виховним засобом, який має визначальний чинник залучення учнів до дослідження історії своєї місцевості, забезпечення розуміння зв'язку глобальних, національних і регіональних аспектів у вирішенні сучасних проблем.

Навчання з історії здійснюється за змістовими лініями та реалізується через актуалізацію відповідних знанневих, діяльнісних і оцінно-ціннісних компонентів, творчої роботи при міжпредметній та внутрішньопредметній інтеграції, позакласної роботи і роботи гуртків, що дозволяє дотримуватися принципу синхронного і послідовного вивчення історії України та всесвітньої історії, формувати історичні предметні компетентності (хронологічна, просторова, інформаційно-мовленсва, логічна, аксіологічна), необхідні для проведення самостійних історичних досліджень та уміння критично мислити.

***Ключові слова:** шкільна історична освіта, історичне краєзнавство, програма з історії рідного краю, уроки (факультативні заняття) з історичного краєзнавства, міжпредметна та внутрішньопредметна інтеграція на уроках.*

Abstract. *The article deals with topical issues of teaching social sciences and humanities in general secondary education institutions (on the example of studying historical local history) Local history as a component of the national social science field is working on the development of the local history segment in school historical education, so the issues of historical local history have been and remain relevant in programmatic perspectives.*

Lessons and electives on the history of the native land in general secondary education institutions of the region play a special role in the process of forming students' national identity and sense of personal dignity as a result of comprehending the social and moral experience of past generations, understanding history and culture in the context of the all-Ukrainian historical process in the context of the consolidation of the Ukrainian nation, become a source of additional knowledge and an educational tool that has a determining factor in attracting students to the study of the history of their area, ensuring.

History teaching is carried out along content lines and is realized through the actualization of relevant knowledge, activity and evaluation-value components, creative work in intersubject and intra-subject integration, extracurricular activities and clubs, which allows to adhere to the principle of synchronous and consistent study of the history of Ukraine and world history, to form historical subject competencies (chronological, spatial, information and speech, logical, axiological) necessary for independent historical research.

Keywords: *school historical education, historical local history, program on the history of the native land, lessons (optional classes) on historical local history, interdisciplinary and intra-subject integration in the classroom.*

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Історичне краєзнавство є складовою частиною краєзнавства, історичної регіоналістики, історичної науки загалом. За принципом розрізнення суб'єктів краєзнавчих досліджень виділяють три форми краєзнавчої діяльності: наукова, громадська, навчально-освітня.

Навчальне краєзнавство: умовно поділяється на вузівське та шкільне; в його структуру можна включати туризм, зрозуміло, тією мірою, в якій він виконує освітні і виховні функції.

За пріоритетними напрямками наукових зацікавлень краєзнавство поділяють на *історичне, географічне і соціокультурне.*

Шкільне історичне краєзнавство – це цілий арсенал ефективних методів і форм успішної навчально-виховної роботи. Завдяки вивченню, використанню місцевого матеріалу учні мають змогу вийти за межі підручника, відчувати історичні події, осмислити історичні процеси, «доторкнутися» до історії.

Використання краєзнавчого матеріалу допомагає вчителю ефективно працювати над формуванням в учнів національної свідомості та історичної пам'яті, переконувати своїх вихованців у тому, що знання історії рідного краю духовно збагачують кожну особу, виховувати нездоланну відданість Батьківщині, вчать шанувати свій народ та інші народи, що здавна пліч-о-пліч жили і працювали в Україні.

Система використання краєзнавчого матеріалу доводить, що саме краєзнавство є безцінною скарбницею збереження історичного досвіду багатьох поколінь – всього того найкращого, що витримало випробування часом у сфері матеріальної, духовної культури. Ця скарбниця є тим своєрідним містком, який зв'язує покоління минулі з поколіннями сучасними і прийдешніми.

Краєзнавство як складова національної суспільствознавчої галузі працює над розвитком краєзнавчого сегменту в шкільній історичній освіті, тому питання історичного краєзнавства були і залишаються актуальними у програмних перспективах.

Виклад основного матеріалу. Уроки, факультативи з історії рідного краю відіграють особливу роль у процесі формування в учнів національної ідентичності й почуття особистої гідності в результаті осмислення соціального та морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії й культури в контексті загальноукраїнського історичного процесу в умовах консолідації української нації, стають джерелом додаткових знань і виховним засобом, який має визначальний чинник залучення учнів до дослідження історії своєї місцевості, забезпечення розуміння зв'язку глобальних, національних і регіональних аспектів у вирішенні сучасних проблем.

У закладах загальної середньої освіти області курс за вибором (факультатив) «Історія рідного краю» («Закарпаття з найдавніших часів до початку ХХІ століття») для 7-11 класів вивчається за рахунок годин варіативного освітнього компоненту базового навчального плану Державного стандарту. Цей курс вивчається у 15 % закладів освіти області. Заклади освіти області працюють за чинною програмою курсу за вибором (факультативу) з історичного краєзнавства, вона має гриф Міністерства освіти і науки України (*лист ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» МОН України від 19.11.2020 р. № 22.1/12-Г-943*) та розміщена на сайті ЗППО, у розділі «На допомогу педагогу (програми-історія)», була надрукована у Всеукраїнському журналі «Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання», № 12, 2015 р.

Метою цього навчального курсу є оволодіння знаннями з історичного краєзнавства та історичної регіоналістики, що сприяє культурно-історичній самоідентифікації молоді, формуванню активної особистості, здатної практично реалізувати набуті знання, обстоювати національні цінності, зберігати історико-культурну спадщину та довкілля регіону.

Виходячи з того, що навчання з історії здійснюється за змістовими лініями та реалізується через актуалізацію відповідних знанневих, діяльнісних і оцінних компонентів, творчої роботи при міжпредметній та внутрішньопредметній інтеграції, позакласної роботи і роботи гуртків, акцентуємо увагу на тому, що при викладанні краєзнавчих тем учителі/вчительки закладів загальної середньої освіти дотримуються принципу синхронного та послідовного вивчення історії України та всесвітньої історії, що дозволяє сформувати історичні предметні компетентності (хронологічна, просторова, інформаційно-мовленнева, логічна, аксіологічна), необхідні для проведення самостійних історичних досліджень та уміння критично мислити.

Таким чином, при викладанні тем, пов'язаних з історією рідного краю, в учнів формуються предметні компетентності:

- вміння орієнтуватися в історичному часі, оскільки історія як безперервний процес розвивається в часі; визначати дати і хронологічні межі подій; співвідносити рік зі століттям, століття з тисячоліттям; співвідносити дати подій із певним періодом історії; правильно користуватися лінією часу; встановлювати послідовність та синхронність історичних подій; складати хронологічні таблиці; синхронізувати події історії України та всесвітньої історії; складати синхроністичні таблиці; виокремлювати сутнісні ознаки історичного періоду чи етапу;

- вміння орієнтуватися в історичному просторі, історичному часі, здійснювати просторову локалізацію; використовувати легенду карти для словесного опису об'єктів краю; спираючись на карту, характеризувати локальні і регіональні події та явища; систематизувати та зіставляти картографічні дані з метою визначення сутності локальних проявів історичного процесу;

- передбачає здатність учнів ефективно і грамотно працювати з різними джерелами історичної інформації та будувати усні чи письмові висловлювання щодо історичних фактів, історичних постатей та історичної теорії; набуття навичок самостійно здобувати інформацію, коригувати, інтерпретувати в повсякденні; аналізувати медіаджерела; систематизувати історико-краєзнавчу інформацію з різних джерел, складаючи таблиці, схеми; критично аналізувати, порівнювати історичні джерела з історії краю, регіону;

- визначати та застосовувати теоретичні поняття, положення, концепції для аналізу й пояснення історичних фактів, явищ, процесів; визначати зв'язки між окремими явищами з історії рідного краю та національної історії; визначати сутнісні характеристики подій та явищ з історії краю і окремі зв'язки на локальному, регіональному та національному рівнях; визначати причини, сутність, наслідки і значення історичних явищ та подій локального та регіонального рівня; виявляти розуміння специфічності історії краю та регіону, представляти власну оцінку подій та явищ локального та регіонального рівня;

- передбачає здатність учнів формулювати оцінки і версії історичного руху і розвитку; оцінювати різні версії і думки про минулі історичні події щодо свого краю, визнаючи, що деякі джерела можуть бути необ'єктивними; висловлювати власне ставлення до окремих подій, історичних постатей в історії краю наводячи приклади з підручника та розповідей вчителя; ідентифікувати себе та інших в історії свого села, міста, регіону, наводячи приклади власних розвідок і досліджень; висловлювати оцінно-емоційні судження, формулювати власну аргументацію, наводячи приклади своєрідності явищ з історії краю.

У закладах освіти області уроки (факультативні заняття) з історичного краєзнавства проводяться здебільшого у формі практичних занять, що розширює навички історичного дослідження шляхом пошуково-краєзнавчої роботи. Прийоми та методи навчання підбираються таким чином, щоб активізувати розумову й мовленнєву діяльність, ініціативу учнів, спонукаючи їх до спілкування, командної співпраці. Визначальними мотиваційними факторами є такі форми роботи з учнями, які відрізняються новизною й різноманітністю підхо-

дів. На таких заняттях передбачається здебільшого самостійна робота учнів над певним змістом теми з використанням текстових, візуальних, медіаджерел, довідкових матеріалів, інтернет-ресурсів, фондів музеїв, місцевих історичних пам'яток. Під час практичного заняття вчитель виконує роль модератора, надаючи учням необхідну допомогу відповідно до їхнього віку та пізнавальних можливостей.

Перевірка та оцінювання знань учнів здійснюється під час практичного закріплення матеріалу, захисту експрес-проектів, міні-досліджень, презентації роботи груп, індивідуальної роботи учнів, випереджувальних та творчих домашніх завдань.

Історичне краєзнавство активно впроваджують в освітній процес вчителі історії: Лукач М. С. (ЗЗСО I-III ст. № 2 Хустської міської ради), Савко О. В. (Ліцей «Ерудит» Великоберезнянської селищної ради Ужгородського району), Дробок Н. Ю. (Воловецький ЗЗСО I-III ст. Воловецької селищної ради Мукачівського району), Білак М. І. (Великоком'ятівський ЗЗСО I-III ст. Великоком'ятівської сільської ради), Хандра О. Ю. (Луківська гімназія Іршавської міської ради Хустського району), Бізіля В. В. (Негрівська гімназія філія опорного Доробратівського закладу загальної середньої освіти I-III ступенів Мукачівської міської ради), Крічфалушій О. П. (Тячівський ЗЗСО I-III ст. № 2 Тячівського району), Сутула О. Ю. (Чумалівський ЗЗСО I-III ст. Тячівського району), Тракслер К. Я. (Солотвинський ЗЗСО I-III ст. Солотвинської селищної ради Тячівського району), Пукман Н. П. (Верхньоводянський ЗЗСО I-III ступенів № 1 Великобичківської селищної ради Рахівського району) та інші.

У своїй роботі вчителі історії використовують таку навчальну літературу з історичного краєзнавства: «Нариси історії Закарпаття» у 3-х томах (1993 р., 1995 р., 2003 р.) за редакцією І. Гранчака, написані науковцями історичного факультету УжНУ, Павленко Г. В. Діячі історії, науки і культури. Малий енциклопедичний словник (1999 р.), Закарпаття 1919-2009 років: історія, політика, культура (2010 р.), Федака С. Д. «Історія Закарпаття у датах і подіях» (2016), «Експурсії Закарпаттям» за редакцією Р. Офіцинського (2019 р.), навчально-методичний посібник для вчителів та учнів автора Мудри Ю. І. «Наш край – наша історія» (1994 р.), навчальні посібники Олашина А. В. «Історія Закарпаття» (2009 р.), Данилюка Д. Д. «Історія Закарпаття» (2013 р.), навчальні посібники, робочі зошити з історії рідного краю для 7-9 класів ЗЗСО авторів Шимона Ю. Ю., Щерби І. І. (2015 р., 2017 р., 2020 р.).

Також у закладах загальної середньої освіти області під час проведення уроків та позакласних заходів використовуються матеріали з історії рідного краю для 7-9 класів, які надруковані у Всеукраїнській газеті для вчителів історії та правознавства «Історія України» у № 6-10 за 2009 рік. Вони складаються з короткого викладу історії Закарпаття від найдавніших часів до початку ХХ століття та завдань для перевірки набутих знань. Матеріал спланований за темами чинної програми з історії України для 5-9 класів.

Нами розроблені навчально-методичні матеріали до практичних занять з історії рідного краю для 9 класу, які надруковані у Всеукраїнському журналі «Іс-

торія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання» № 4 за 2015 рік, для 10-11 класів № 12 за 2016 рік та № 1-2, № 4 за 2017 рік і використовуються у закладах загальної середньої освіти області.

Згідно з планом роботи кабінету методики викладання суспільно-гуманітарних та художньо-естетичних дисциплін готується до видання хронологічний довідник (всесвітня історія, історія України, історія рідного краю) для 6-9 класів, у якому подано хронологію основних подій світової, вітчизняної та регіональної історії з найдавніших часів до початку ХХ століття. Матеріал поданий згідно з чинними програмами курсів всесвітньої історії, історії України та спецкурсу з історії рідного краю.

Орієнтовна послідовність тем цих навчально-методичних матеріалів укладена відповідно до вимог Державного стандарту базової середньої та повної загальної середньої освіти з освітніх галузей «Громадянська та історична» та «Суспільствознавство». За основу взято матеріал шкільного курсу «Історія України» та «Всесвітня історія» 6–11 класи (за програмою «Історія України. Всесвітня історія 6–11 класи», затверджено і надано гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» наказом Міністерства освіти і науки України від 03.08.2022 № 698).

У межах чинної навчальної програми шкільного предмета «Історія України» не передбачені окремі уроки з історії рідного краю для учнів 6-9, 10-11 класів. Проте на опрацювання навчального матеріалу з історії рідного краю, враховуючи рекомендації МОН України «Інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів/інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2023/2024 навчальному році» (Лист № 1/13749-23 від 12.09.2023», додаток 9), «учитель/вчителька може самостійно планувати навчальну роботу, вибудувати власний алгоритм роботи з учнями/ученицями, зокрема акцентувати на певних навчальних цілях, змістових елементах, розширювати коло історичних діячів/діячок, змінювати послідовність вивчення матеріалу в межах розділів, додавати матеріал з історії рідного краю, доповнювати тематику практичних занять, творчих робіт тощо».

Приділяючи значну увагу вивченню краєзнавчого напрямку в закладах освіти області нами разом із науковцями кафедри суспільно-гуманітарної та етико-естетичної освіти ЗППО був розроблений спецкурс «Актуальні питання викладання історичного краєзнавства в ЗЗСО», теми якого у відповідності із затвердженою освітньою програмою, навчально-тематичним планом освітньої програми підвищення кваліфікації вчителів історії та суспільствознавчих дисциплін (правознавство, інтегрований курс «Громадянська освіта») викладаються вчителям історії на курсах. Такі лекції, тематичні дискусії, круглі столи, практичні заняття проводять Баяновська М. Р., доцент, кандидат педагогічних наук, Офіцинський Р. А. професор, доктор історичних наук, Басараб М. М., доцент, кандидат історичних наук, Ходанич П. М. доцент, кандидат педагогічних наук, а також керівник курсів Шимон Ю. Ю., методист кабінету методики викладання суспільно-гуманітарних та художньо-естетичних дисциплін.

З 2013 року на базі кафедри суспільно-гуманітарної та етико-естетичної освіти ЗППО проводиться регіональний науково-методичний семінар «Викорис-

тання краєзнавчих матеріалів у процесі викладання суспільно-гуманітарних та художньо-естетичних дисциплін» за участі науковців закладів вищої освіти області, методистів, учителів-краєзнавців. Видаються тези доповідей. Зокрема були видані матеріали доповідей X Регіонального науково-методичного інтернет-семінару «Краєзнавство в інтердисциплінарному контексті розвитку сучасної освіти і науки», 2022 р. У травні 2023 року пройшов XI такий семінар.

Концепція безперервної історичної освіти в Україні передбачає, що діти повинні знати не тільки історію свого народу, але й історичне минуле населення, яке живе поруч – у конкретному місті або селі, у певному історичному регіоні. Тому краєзнавство та регіональна історія стануть не доповненням, а складовою частиною вітчизняної історії.

Значення викладання історичного краєзнавства полягає у тому, що воно сприяє розвитку всебічно розвиненої особистості з активною громадянською позицією. Розглядаючи національну освіту як загальнодержавну і загально-суспільну справу, важливо поглиблювати її гуманітарну складову, яку ми нерозривно пов'язуємо з історичним краєзнавством.

Література та джерельна база

1. Верховна Рада України. Офіційний портал. Закон України «Про повну загальну середню освіту». – <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
2. Міністерство освіти і науки України. Офіційний сайт. Державний стандарт базової середньої освіти затверджений Постановою Кабінету Міністрів України Постановою Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2020 року № 898. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti>.
3. Міністерство освіти і науки України. Офіційний сайт. <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoyi-ukrayinskoyi-shkoli-zaprovadzhuyutsya-poetapno-z-2022-roku>
4. Міністерство освіти і науки. Офіційний сайт. Всесвітня історія. Історія України. 6-11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: НРЕК-PRES-2022: Електронний ресурс. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navch.progr.2022.WH.HU.6-11.pdf>
5. Рекомендації МОН України «Інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів/інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2023/2024 навчальному році» (Лист № 1/13749-23 від 12.09. 2023», додаток 9) Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5f3/3fa/fbc/5f33fafbcc811488054689.pdf>
6. Історія рідного краю (Закарпаття з найдавніших часів до початку XXI століття). Програма курсу за вибором (факультативу) для 7-11 класів закладів загальної середньої освіти; автори-упорядники: Шимон Ю.Ю., Щерба І.І. Ужгород, 2020. 10 с.

References

1. Verkhovna Rada Ukrainy. Ofitsiyni portal. Zakon Ukrainy «Pro povnu zahalnu seredniu osvitu». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20>.
2. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Ofitsiyni sait. Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity zatverdzhenyi Postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy Postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 veresnia 2020 roku № 898. Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/nova-ukrayinska-shkola/derzhavnij-standart-bazovoyi-serednoyi-osviti>.
3. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Ofitsiyni sait. <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoyi-ukrayinskoyi-shkoli-zaprovadzhuyutsya-poetapno-z-2022-roku>
4. Ministerstvo osvity i nauky. Ofitsiyni sait. Vsesvitnia istoriia. Istoriiia Ukrainy. 6-11 klasy. Navchalni prohramy dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity. Kyiv: HREK-PRES-2022: Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navch.progr.2022.WH.HU.6-11>
5. Rekomendatsii MON Ukrainy «Instruktyvno-metodychni rekomendatsii shcho dovykladannia navchalnykh predmetiv/intehrovanykh kursiv u zakladakh zahalnoi serednoi osvity u 2023/2024 navchalnomu rotsi» (Lyst№ 1/13749-23 vid 12.09.2023», dodatok 9)Rezhym dostupu: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5f3/3fa/fbc/5f33fafbcc811488054689.pdf>
6. Istoriiia ridnoho kraiu (Zakarpattia z naidavnishykh chasiv do pochatku stolit-tia). Prohrama kursu za vyborom (fakultatyvu) dlia 7-11 klasiv zakladiv zahalnoi se-rednoi osvity; avtory-uporiadnyky: Shymon Yu.Iu., Shcherba I.I. Uzhhorod, 2020 –10 s.

*Стаття надійшла до редакції 15.09.2023 р.
Стаття прийнята до друку 09.10.2023 р.*